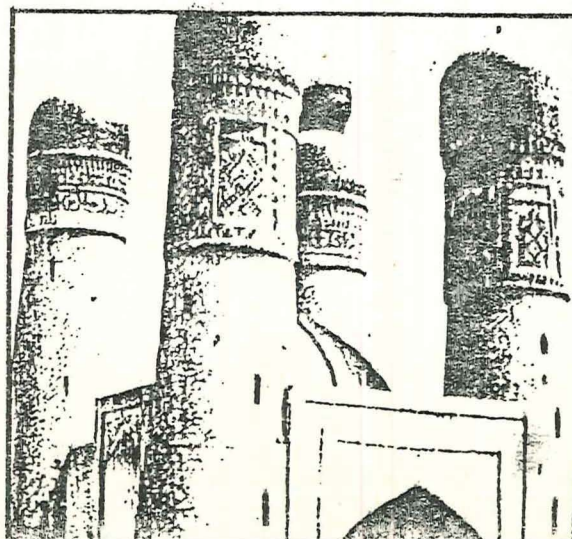

TURKKESTAN

als
historischer Faktor
und
politische Idee.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.904

Ali Şevki Hıve
eseri ve eserleri
hakkında

İlham, sosyoloji ve ekonomi tahsil etti ve 1930'da göçebe hayatını anlatan tez ile doktor ünvanını aldı. İkinci dünya harbi başlayana kadar Berlin'de yaşayan Çağatay, harp başlayınca ailesiyle birlikte Türkiye'ye göç etti.

1939'dan 1948'e kadar Tarım Bakanlığı'nda çalıştı. Daha sonra Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesine geçti. 1953'te doçent, 1962'de profesör oldu. Bu fakültenin Sosyoloji kürsüsünde, emekli olduğu 1972'ye kadar, Başkanlık yaptı.

Prof. Dr. Tahir Çağatay 1984'te vefat etti.

Almanca, Farsça, Rusça, İngilizce ve Arapça biliyordu.

Prof. Dr. T. Çağatay da, Prof. Dr. İ. A. Yarkın gibi, kendi sahası olan Sosyoloji yanında, Türkistan milli davası için yaptığı neşriyatla çok büyük hizmetler yapmıştır. 1929 ve 1939 yılları arasında Mustafa Çökay ve A. Oktay ile beraber „Yaş Türkistan“ yayınladılar. Üniversiteden emekli olduktan sonra, „Kızıl Emperyalizm“ isimli yedi kitaplık dizi Türkistan bibliyografyasında önemli bir yere sahiptir. Sosyolojide birçok makalesi ve ders kitabı vardır.

Prof. Dr. Mecit İ. Okay

Ahmet Can Okay'ın kardeşidir. Almanya'da Kimya dalında doktora yaptıktan sonra Türkiye'de Ankara Üniversitesinde önce Ziraat Fakültesi, sonra Fen Fakültesi Kimya bölümünde doçent ve profesör olarak uzun yıllar çalışmıştır. Tatbiki Kimya kürsüsü başkanlığından emekli olan kıymetli ilim adamı halen Ankara'da yaşamaktadır.

Faydalanılan Kaynaklar

- 1 Ayyaz Gökdemir (editör), Sinan Paşa, Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul 1984, C.IX, s. 3581.
- 2 Prof. Dr. O. Alpay Ankara (Prof. Dr. Sait Ali Ankara'nın oğlu) ile şahsi görüşme.
- 3 Anonim, Yerbilimlerinde Ustalar, Prof. Dr. Ahmet Can Okay, Yeryuvarı ve İnsan, 1979, 4. cilt, 1. sayı, s. 42-43.
- 4 Anonim, Prof. Dr. İbrahim Arifhan Yarkın'ın 75. Doğum Yılı Kutluyoruz, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı, 28. 1978, s. 308-318.
- 5 Saadet Çağatay İshaki, Prof. Dr. Tahir Çağatay, Türk Kültürü, 1985: 261, s. 55-58.

Ali Suavi'nin *Hive Fi Muharrem 1290* Başlıklı Kitabı Ve Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün Doğuşu

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.904

Ercüment Kıvanç, Ankara

1873 yılında Paris'de *Hive fi muharrem 1290* başlığıyla türkçe bir kitapçık, az sonra da eserin fransızca tercümesi *Le Khiva en mars 1873* adı altında aynı şehirde yayınlanıyordu. Kitabın yazarı İstanbul'da Sadrazam Âli Paşa'ya muhalif bir grup olarak teşekkül eden Yeni Osmanlılar'dan Ali Suavi Efendi'ydi. Bu zat Kemal ve Ziya Beyler ile birlikte 1869'da Avrup'ya kaçmış ve önce Londra'da sonra Paris'de çıkardığı gazetelerle hükümete muhalefeti sürdürmüştü.¹

Ali Suavi bu kitabı niçin yazmıştı? O, eserin türkçe baskısının önsözünde maksadını şöyle açıklıyordu: „İşbu 1290 senesi Rusya devleti Hive üzerine asker gönderdi Hive üzerine gidecek askeri Çerkesistan ve Orenburg ve Türkistan ordularından hazırladılar bu üç ırka Rus askeri fi 15 muharrem (15 Mart 1873) yerlerinden hareket edip rebi'ül-evvel evailinde (Mayısta) Hive hududunda birleşeklerdir ... Hive ki bu günkü günde Asyay-i vustada ondan başka İslâm sünni hanlık kalmamıştır artık böyle bir kıtanın ahval-i hazırası İstanbul'da ve bil-cümle niemâlik-i islâmiyede mechul kalmak lâyük olmaz“.²

Kitap bir giriş ve iki bölümden ibaretti. Sonuna da iki harita eklenmişti. Girişte (s. 2-12) Rusların Hive Hunluğu'na karşı 1716'dan beri giriştikleri askeri hareketler tarih sırasıyla anlatılmış, Aral gölü doğusundaki bölgelere hakim olduktan sonra Hazar denizinin güney doğu kıyısını ele geçirdikleri belirtilmiştir. Diğer taraftan İngilizler 1839'da Afganistan'a ordu göndererek Kâbil'i işgal etmişlerdi.

Birinci bölüm (s. 13-32) „Rusya'nın Asyay-ı vustada terakkisti“ başlığını taşır. Bu bölümde Rusların yaklaşık bir milyon kilometre kare genişliğindeki toraplarda 1865'de yeni bir Türkistan idari taksimatı kurdukları ve burada 1,5 milyon nüfusun yaşadığı bildirilmiştir. Ayrıca Orta Asya'da varlıklarını sürdürmekte olan Hokand, Buhara ve Kaşgar yahut Atalık Gazi Türk İslâm devletleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra bu devletlerin Rusya, İngiltere ve Çin ile münasebetleri üzerinde durulmuştur. Yazar Orta Asya'da gelişen olayları değerlendirirken şu

dört noktaya dikkati çekmektedir: İlkim, Urşya bolgede istikrarlı bir siyaset yürütmektedir. İkincisi, Hıve'ye karşı Rusların başlattıkları seferi konu alan yazarların çoğu Orta Asya'yı tanımamaktadırlar. Üçüncüsü, Rusya ve İngiltere Orta Asya'yı aralarında bölüşmüşlerdir. Güneyi İngiltere, kuzeyi Rusya'nın nüfuzu altına girmiştir. İngiltere Hindikuş dağlarının iki bölgeyi ayıran sınır olmasını istemektedir. Son olarak, Ruslar ve İngilizler Müslüman halkın dini inanış ve medeni hukukuna saygı göstermek suretiyle onlara hakimiyetlerini kabul ettirmektedirler. Bu doğru görüşler Ali Suavi'nin meseleleri kavramakta üstün kabiliyete sahip olduğunu gösterir.

İkinci bölümde 6s. 33-129— „Hıve Hanlığı" incelenmektedir. Önce, eski Harzem kıtasını kaplayan Hıve Hanlığı'nın coğrafyası özetlenmiştir. Aral gölünün güneyinde ve Hazar denizinin doğusunda uzanan ülkeyi Ceyhun nehri sular. Hıveliler açtıkları kanallarla nehrin sularını memleketin iç taraflarına taşıyarak ziraati geliştirmişlerdir. Bir buçuk ilyonu bulan nüfusun yarım milyon kadarı Özbeklerin sayısı 70.000 tahmin olunur. Bunlar Uygur, Kıpçak, Kungrat ve Mangıt uruklarından. Şimdiki han sülâlesi de Kungratlara mensuptur. Geri kalan bir milyon halk ise göçebe Türkmenlerdir. Hazr'ın doğusunda yaşarlar. Türkmen uruklarının buldukları yerler ve çadır sayıları hakkında kitapta verilen bilgi XIX. asır ortasında bölgenin etnik durumunu aydınlatır.³ Hanlığın pavyatı 20.000 nüfuslu Hıve şehri olup 30.000 nüfuslu Urgenc ve Kat başlıca ticaret merkezleridir.

Ali Suavi eserinde Hıve Hanlığı tarihine geniş yer ayırmıştır (s. 50-105). Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasını yurt edinen Oğuz Türkleri X. asırda müslüman olmuşlardır. Karahanlılar ve Selçuklulardan sonra, XI. asırda, Urgenc'de Harzemşahlar devleti kurulmuştur. Mogol istilâsı ardından da, XV. asırda, Cengiz ahfadından Özbekiye yahut Şibaniye hanedanı bölgeye hakim olmuştur. Hıve Hanlığı'nın kurucusu ise Cengiz oğullarından Yedigâr'ın torunun İlbars'dır. Harzem'i işgal eden İran Şahı İsmail'i yendikten sonra, 1505'de Han tanınmış ve Vezir şehrini kendisine merkez yapmıştır.⁴ İlbars han Hazar'ın kuzey kıyısındaki Mangışlak'dan güneyde Horasan'a kadar bütün Harzem topraklarını kısa zamanda ele geçirmiştir.

Eserde Hıve hanlığı'nın 1873'e kadarki tarihi oldukça teferruatlı bir şekilde anlatılır İlk devre için kullanılan ana kaynak, 1644'den 1663'e kadar hanlıkta bulunmuş olan Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*'üdür. Hanedan üyeleri arasında sürüp giden iktidar mücadelelerinden başka, hanların güneyde Safevi şahları ve Buhara emirleriyle, XVIII. asırdan itibaren de kuzeyde Rus çarları ve

Kalmuklar ile yaptıkları savaşlar bilinenlere yenilik katmamaktadır. Ancak, Hıve hanlarının Osmanlı padişahlarıyla münâsebelerine dair ilgi çekici bilgilere rastlanır. Buhara Emiri Ubeydullah'ın Kanuni Süleyman ile Safeviler'e karşı ittifak kurduğu ve Padişahın 1552'de Buhara Emiri Abdülaziz'e 300 yeniçeriyle top yolladığı kaydedildiği gibi, Hıve hanlığının Buhara hakimiyeti altına girip yeniden istiklâl kazandığı sırada Horasan'da Bağabad valisi bulunan Hacim Sultan'ın Kanuni'ye mektup gönderdiği belirtilmiştir. Mektubun metni bilinmemekle beraber, Kanuni'nin hieri 963 tarihli cevabının Feridun Bey *Münşeat*'inde yer aldığına işaret edilmiştir.⁵

Hacim Han adıyla tanınan Hacı Muhammed Han 1561'de Hıve Hanı olmuş ve 1602'de ölümüne kadar Buhara Emiri II. Abdullah ile savaşmıştır. Hıve hanlığının Osmanlı devletiyle böylece başlayan haberleşmesi III. Ahmed'in muasırı Muhammed Bahadır Atang Han zamanında devam etmiştir. rus Çarı Büyük Petro Hıve'yi zaptetmek üzere 1717'de Bekoviç kumandasında bir birlik gönderince de, Han ardi ardına İstanbul'a iki elçi yollamıştır.⁶

1802'de han olan Muhammed Rahmin'in giriştiği islâhat hareketine eserde bir hayli yer verilmiştir. Rahim Han Büyük Petro'nun Rusya'da ve II. Mahmud'un Osmanlı devletinde gerçekleştirdikleri tarzda davranarak memleketinde kişi ve zümre hakimiyetini sona erdirmiş, idareyi her cins halka açmıştır. "Görünüs-hane" adlı meclise vezirler, hanedan mensupları, kadı ve dört unsurun temsilcileri yanısıra kendi seçtiği kimseleri üye yapmıştır. Şehir ve kasabalara "Atalık" denilen idareciler tayin etmiş, halkın temsilcisi "Aksakallar" ı da vergi toplama hizmetinde kullanmıştır.

Rahim Han Avrupa usulünde ordu kurmaya ciddi gayret sarfetmiştir. Yazılı müracaati üzerine II. Mahmud'un gönderdiği bir topçu ustası Hıve'de Rusların daha önce inşa ettikleri Tophane'yi düzene sokmuş ve dayanıklı toplar dökmüştür. Serbaz denilen bu talimli askerler sayesinde Han Hazar kıyısındaki Türkmenleri ve Veyhun doğusundaki

Karakalpıkları itaat altına almıştır.

Rahim Han'ın halefi Rahman Kulu Han zamanında Hıve'ye saldıran Rus ordusu yenilmiş, fakat Muhammed Emin'in hanlığında, 1853 Kasımında, Hıve'ye kadar ilerleyen Ruslarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Ali Suavi, buna rağmen, 1873 Martında Hıve'yi zapta gelen

Rus ordusuna karşı Hanlık kuvvetlerinin kahramanca savaşacaklarına inanılmaktadı. Ne var ki, o Hivelilerin savaşta zafere çıkacaklarından pek emin değildi. Afgan Emirî'nin yardımı gelmesini dilemekteyse de, Emirî'nin İngilizlerin rızası dışında harekette bulunamayacağını bilmektedir. Endişesini kitabın sonunda „Bizim dinimizden ve kavmimizden ve familyamızdan olan Türk müslümanlar acaba ne haldeler ... kimse işitmek bile istemiyor“ cümlesiyle açığa vurmaktadır.⁸ Nitekim, Türkistan Valisi von Kaufmann kumandasında Rus kuvvetleri 29 Mayıs'ta Hive'ye girdiler, 12 Ağustos 1873'de imzalanan barış antlaşmasıyla da Hanlık Rus himayesini kabul etti.”

Türkistan tarihi yazarları Ali Suavi'nin kitabından faydalanmamışlardır. Ne Zeki Velidi Togan, ne Baymirza Hayit, ne de Mehmet Saray eserlerinde bu kitabı zikrederek.¹² Halbuki, *Hive fi muharrem 1290* başlıklı kitapçık Türk halk efkârının Orta Asya'da yaşayan soydaşlarının kaderiyle ilgilenmesini sağlayan ilk yayınlardandır. Bu eser 1910'da İstanbul'da yeniden basılmış, 1977'de İstanbul'da M. Abudhâlik Çay tarafından *Ali Suavi'nin Hive hanlığı ve Türkistan'da Rus yayılması* adıyla ve dili sadeleştirilerek tekrar yayımlanmıştır. Eserin 51. sayfasında „Türkmen ve Oğuz ve Özbek hep bir türk familyasından idiler“ ibaresi, yazarı, Osmanlı Türklerinde Türklük şuuru uyandıran öncülerden biri yapmıştır. Fuat Köprülü bu gerçeği vezir bir şekilde ifade etmiştir: „Ahmed Vefik Paşa başta olmak üzere Süleyman Paşa, Ali Suavi gibi bir takım mütefekkirler de ... Türk milliyetçiliğinin esasını kurmağa çalışıyorlardı“.¹¹

- 1 Hayatı için bk. *İnönü (Türk) Ansiklopedisi*, c. II, 1948, s. 96.
- 2 Ali Suavi, *Hive fi muharrem 1290*, s. 2, 12.
- 3 Etek ırmağı kıyısında 30 000 çadır Teke Türkmeni, doğusunda 30 000 çadır Sarık, Etek ve Gürcan kıyılarında 40 000 çadır Yamut ve 40 000 çadır Gökkan, Buhara taraflarında 100 000 çadır Ersari ve 20 000 çadır Sakar bulunmaktadır (Ayn. yaz., *ayn. esr.*, s. 44-45).
- 4 Ayn. yaz., *ayn. esr.*, S. 63.
- 5 feht!
- 6 Ayn. yaz., *ayn. esr.*, S. 93.
- 7 Ayn. yaz., *ayn. esr.*, S. 99.
- 8 Ayn. yaz., *ayn. esr.*, S. 129.
- 9 Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin arasında*, İstanbul 1975, s. 103-105.

- 10 Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkî (Türkistan) ve yakın tarihi*, İstanbul 1942-1947, s. 597'de Ali Suavi'nin kitabının adını vermeksizin buradan Atalık Gazinin Kaşgar'da kurduğu devlete dair bir parça nakleder. Krş. Ali Suavi, *ayn. esr.*, s. 30-32.
- 11 Köprülüzaade Mehmed Fuad, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübessirleri*, İstanbul 1928, s. 43-44.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.004

محمد صبيح
مؤلف

SARIKLI İHTİLALCI

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşiv
No 2E. 904

Rüyâda Taaşuk

Suavi hayranlarının⁽¹⁾ belki de en coşkunu İsmail Hâmi: «Ali Suavi anadan doğma ihtilâcidir. İhtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış, ihtilâl için ölmüştür. Kanunların dediği gibi kavlen, kalemen ve fiilen hep ihtilâle koşan bu alevden adamın elinde ilim ve fikir bile birer bomba demektir... «Ali Suavi mâzide yaşamış istikbâl adamlarındandır. Onun vücudu tanzi-matçılarla, ruhu bizimle muasırdır. 1839'dan 1877'ye kadar otuz sekiz sene yaşayabilen bu ateşten mahlûk, teokrasi devrinde laiklik, mutlakiyet devrinde cumhuriyet ve osmanlılık devrinde türklük ve türkçülük rüyâları görmüş, bu rüyâları tâbire çalışmış ve nihayet yine bu rüyâlar uğrunda şehid olmuştur» (Ali Suavi'nin Türkçülüğü, 1942).

Falih Rıfki için de «başveren bir inkılâpçıdır» Suavi. «Maksadı halkı uyandırmak, devleti maddî mânevî bütün tesisleriyle yeniden nizamlıyarak kurmaktır... Yazılarında pâdişah, vezirler ve paşalar için hürmet sıfatları kullanmaz, bu bakımdan bir demokrattır». Yalnız demokrat mı? «Bir türkçü ve galiba ilk türkçü.. Kendini aşağılık duygusundan belki de ilk kurtaran, tarihe ve ilme sarılarak vatandaşlarını Türk ırkı

nın ve dilinin üstünlüğüne inandırmak için çırpınan ilk inkılâpçı... Frenk tenkidçileri karşısına, dar hıristiyanlık - islâmcılık çerçevesini kırarak ırkının İslâm'dan önce ve sonraki medeniyet ve kültür dâvası ile çıkan ilk yazar. «Ali Suavi Türk diline ait şark ve garp kaynaklarında ne yazılmışsa hemen hemen hepini okumuştur» (Başveren İnkılâpçı, 1954)(²).

Yüzlerce Suavi var, diyor Midhad Cemal. Biri şaşılacak kadar yeni: dilde, dinde, politikada. «Bir câmi kubbesinin altında siyâsî konferansı ilk defa o yaptı». Dini, devletten ayırmak isteyenlerin başında onu görüyoruz. Ama perde arkasında başka Suaviler beklemektedir: kâh yerli, kâh yabancı, kâh âsi, kâh dalkavuk Suaviler.

Şâir-yazar, bu marazî kişiliği aydınlatmak için oldukça garip bir yoruma başvurur: «Suavi'nin hayatına nöbetle iki şey hâkimdir: başı, sarığı, İhtilâlcî Suavi ıslahat isteyen sözlerini başıyla söyledikten sonra, ıslahatın icra vasıtalarını sarığıyla düşünür» (Sarıklı İhtilâlcî, 1946).

Evet, Suavi Aşıklarının Suavi'de affedemedikleri şey: sarığıdır; sarığı yâni medresenin, tarihin, ilmin remzi. Suavi Aşıklarının bir başka ortak yönü de, yaşıyan Suavi'yi tanımamış olmalarıdır. Konuşan, yazan ve boyuna değişen Suavi'yi.

Paris Yârânı Ne Diyor?

Sarıklı İhtilâlcîyi çağdaşlarından dinlemek daha doğru olmaz mı? Önce Namık Kemal. Suavi'yi en yakından tanıyan o «Kemal'in Suavi'ye karşı dostluğu âdetâ bir nevi inattı. Bütün arkadaşlarına rağmen Suavi'ye dosttu», diyor Midhat Cemal. Ama hangi sev-

gi Suavi'nin huysuzluklarına uzun zaman dayanabilir? Nitekim bu eski fikir ve gurbet arkadaşının ismi bile İstanbul'a dönen Kemal'i çileden çıkarmaktadır.

«Sultan Abdülhamid'in cülusunu müteakip Ziya Paşa'nın riyâsetinde Kemal Bey ve diğer zatlardan bir heyet teşkil edilerek Tercüme Cemiyeti namı verildi. Saray'da bir dâire tahsis olundu. Bu cemiyet şark ahvaline ve Osmanlı devletine dair Avrupa matbuatında intişar eden makaleleri tetkik edecek ve muhtelif li-sanlarda eserler neşriyle o makalelerdeki hataları düzeltecek idi. Birinci içtimain sonlarında -o vakit Mâbeyin feriki olan- Said Paşa gelerek «Zât-ı Şâhâne, Suavi Efendi'yi de cemiyetinize almanızı ve kendisiyle teşrik-i mesai etmenizi arzu buyuruyorlar» dedi. Heyetçe onun kabul edilemeyeceği söylendi. Kemal Bey, «bu cahil âdemin aramızda hiç bir işi yoktur. Cemiyetimizde kimlerle teşrik-i mesai edeceğimiz bizzat bizim tarafımızdan tayin olunur» diye kükredi... «Suavi'nin ilmen, lisanen bilhassa ahlâken ne seviyede bir şahıs olduğunu Pâdişah pek iyi bilirdi. Onu Tercüme Cemiyeti'ne sokmak istemesi, mâlûmatından istifade etmek için değil, Ziyâ ve Kemal beyler gibi ürktüğü ve emniyet edemediği âdemlerin hal ve kalini tecessüs etmek maksadından ileri geldiği gibi -kendilerince mücerrep olan- bu âdemi heyete kabul etmeyenler de, onun mâlûmatından ziyade ahlâkından emin olmadıkları için içlerine almaktan imtina ettikleri şüphesizdir.. Filhakika Jön Türkler, Paris'de iken Suavi'nin kendilerini saraya jurnal ettiğinden şüphelenmiş ve onu aralarından çıkarmışlardı» (İ. M. Kemal İnal, Son Sadrazamlar, s. 762-763).

Tarihçinin hakkı var. Kemal'in öfkesinde müsel-sel hayal kırıklıklarının izini görmemek imkânsız. Ke-

mal uzun zamandır dizginlediği kini artık her vesile ile açığa vuracaktır. Abdülhak Hâmid bir mektubunda(?) Suavi'yi methe mi kalkmış? Edib-i âzam hemen paylar: «Suavi hiç de senin tanıdığın gibi adam değil idi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. Her kim ne derse desin, iki sene arkadaşlık ettim, o adam öyle 'biraz garazkâr, biraz mağlub-u emel..' değil, dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. Ben kolaylıkla her şeye aldanmam. Öyle iken bana kendini -arapça- dan başka bir lisanla bir sahife okuyamaz iken- yedi sekiz lisan biliyor suretinde gösterdi. O kadar câhil, cehaletiyle beraber o kadar da mağrur idi ki türkçe üç satır bir şey yazsa mazhara-i âlem olurdu» (17 Şubat 1878).

Çırağan baskınından sonra Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektup çok daha ağır suçlamalarla dolu. «Rusya'nın hârekât-ı askeriyesi ile Suavi vak'asının aynı zamana rastlaması şâyân-ı dikkat şeylerdendir. Suavi'nin mel'âneti, mücerred Rusya dostumuzu İstanbul'a sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur(*). Habisin ne makûle mahlûk olduğunu bilirim. Pezevenk dünyada şeytanın irtikâp etmiyeceği hıyâneti iki lira için kabul ederdi... Hele geberdi belâsını buldu» (24 Mayıs 1878). Bir başka mektubunda «şu Suavi mesleğini bırakınız, diye çıkışır Rifat Bey'e, iftira ile şarlatanlık ile istifade zamanı geçti».

Ziya Paşa da Suavi'nin eski bir dostu. «Suavi, Paşa'nın Mısır'la olan münasebetlerinde hem sırlarının mahremi, hem de şerikiydi». Zafernâme şâirinin 10 teşrin-i sâni 1871 tarihli mektubuna bir göz atalım: «Bu zatı (Suavi'yi) beş on günden beri gücendirdim. Sebabi dahi mâlûmunuz olduğu veçhile refkâsı olan mâhûdedir. Çünkü buna bir veçhile para yetiştirmek ka-

abil olmadığından zavallı biçâre boğazına kadar borca battığı ve dört beş aydan beri bendenizden üç dört bin frank istikraz etmek ısrarında bulunduğu cihetle bundan yirmi gün akdem çâresuz kalup parayı verdim». Paşanın bu eski dost hakkındaki kanaatı iki kelimedede billürleşiyor: meczup ve bişuur (K. Bilgegil, Ziya Paşa Hakkında Bir Araştırma, s. 180-181).

Şimdi de Paris yârânından bir başkasını dinliyelim: Ebuzziya'ya göre, Suavi gerçekten liberaldir. «Aşağı tabakadan bir İngiliz kadını ile evlenecek kadar liberal (!)». «Hasene hanım -Ziya Bey'in İngiliz dilberine taktığı ad- iyi olarak fransızca konuşur ve yazar. Suavi ise ne bir kelime ingilizce söyleyebilir ve ne de fransızca iki kelimeyi bir araya getirebilir». Bu garip çiftin evi ziyaretçilerle dolup boşalır: Fransızlar, İngilizler... İçlerinde tek yabancı, türkçeden başka dil bilmeyen Suavi Efendi. «Bu toplantılar 1867 aralığından 1868 karnaval ayının başına kadar böylece devam etmiş, şubat gelip de karnaval başlayınca Hasene hanım da kanat peydahlıyarak geceleri karnaval âleminde uçmağa başlamıştır».

Bu hâin, bu kadınca dedikoduların gerçekte ne ilgisi var? Bilmiyoruz. Bilinen şu ki eski bir dâvâ arkadaşının nâmusuna çekinmeden dil uzatan Ebuzziyâ hatıralarında müşahedelerinden çok kinlerini ve kıskançlıklarını konuşurmaktadır. Bununla beraber Suavi'nin ilmi ciddiyeti hakkında söylediklerini dikkate almak zorundayız: «Suavi'nin en büyük ustalığı arapça kitaplar için müellif ismi icad etmek, sonra o mevhum müellife bir de kitap telif ettirmek, üçüncüsü de o kitabın ikinci bölümünün dördüncü kısmından bir sayfayı verip, Abdürraflı Kendi Tarik-ül Necat'ında dedi ki.. diye uydurduğu ibareyi tercüme eder gibi yazmaktır»(*).

Şimdi de yabancı dostları dinliyelim. Paul de Reg-

la için Suavi, «mutaassıp, delişmen, kaba bir softa»dır.
Gilles Roy, «müteheyyic ve meczup bir softa» diyor.

Sâir güzel söylemiş: «Ehibba şive-i yağmada mebhut eyler âdâyı!» (*)

Paris'den İstanbul'a

Dostlarımm ve düşmanlarımm şahadeti ile sâbit: Suavi Efendi, İncil'i Şerif'in sözünü ettiği tutumsuz çocukdur. Ömrünün dokuz buçuk yılını yâd ellerde geçirmiş, sonra sefâlete düşerek vatan hasreti ile tutuşmağa başlamıştır. Gurbet ve zillet arkadaşları birer birer yurda dönmüş. Tahta II. Abdülhamid oturmuştur. Aff-ı şâhâneye mazhar olmak için her fedakârlığı göze alan Suavi Efendi, Vakit gazetesine usul-ü meşveret aleyhinde uzunca bir bend yollar. Bu yazıda sadece hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinden vazgeçtiğini söylemekle kalmaz, ayrıca yeni hükümdara (Abdülhamid) böyle bir şeye kat'iyen müsaade etmemesini açıkça telkin eder. Avrupa'da ne politika vardır, ne millet! Parlemantarizm, demokrasi.. bunlar büyük dâvâları küçük menfaatlerin ve küçük insanların oyuncağı yapacaktır. Devlet ve politika istikrar ister. Avrupa'da bu istikrar yoktur. İstikrar, Devlet'i Âliyye'dedir. Pâdişah bu coşkun sadakat nümâyişlerini mükâfatsız bırakmaz. İstanbul'a dönen Suavi, Paris'teki Suavi değildir artık.

Önceleri iş bulamaz. Sonra İngiltere'de evlendiği bir «zen-i şâhid-i bazar (pazara çıkmış hâatun)ın sermaye-i hüsnü» sâyesinde İngiliz Sâid Paşa'nın iltifatını kazanır. Galatasaray Müdürlüğü böyle bir teveccühünün eseridir M.K. İnal'a göre. Mekteb-i Sultanî'ye yerleşen yeni müdür ilk iş olarak Mekâtib-i Sultaniye

Nâzırı ünvanını benimser. Abdurrahman Şeref'i dinliyelim: «Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket ve paçaları yerde sürünür pantolonu ile mektep içinde dolaşması eski softalık hâlini hatıra getirir ve bâdi-hande olur idi. İdaresizliği ile, çok bilmişlik iddiası ile intizam ve tedrisatın altını üstüne getirmiştir. Güya muallimesi sıfatıyla Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte yatıp kalkmak saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmişti» (*).

Ayyuka çıkan dedikodu. Meclis-i Mebusan'a verilen taktir. Said Paşa'nın himâyesi bile Suavi'nin müdürlükten alınmasını önleyemez. Sonra.. karanlık günler. Saraya yaltaklanma teşebbüsleri. Hasene hanımın gittikçe artan huysuzlukları. Ne yapacağımı şaşırان Suavi. Temas edilen yabancılar, Üsküdar komitesinin kuruluşu, nihayet beklenmedik bir hüviyetle sahneye çıkan elhac Suavi Efendi.

Çırağan Baskını

Basiret sahibi Ali Efendi'yi dinliyelim: «21 mayıs akşamı Suavi'den şöyle bir kâğıt geldi. 'Devlet-i Âliyye'nin dış politikası bir takım güçlüklerle karşı karşıyadır. Ama bunların giderilmesi kaabil. Pazartesi günü gazetenizde neşredeceğim makaleyi hem devlet ricali, hem de halk okusun.' Haber gazetemizde çıktı. Okuyucular makaleyi sabırsızlıkla bekliyorlardı. Oysa 23 mayıs pazartesi günü Suavi Efendi Filibe, Hasköy ve sâir Rumeli ahalisinden.. bin kadar muhacir ile Çırağan sarayına saldırarak Sultan Murad'ı Serasker kapısına götürüp tahta çıkarmağa kalkışmış. Taşköşla'daki taburlar da yardım edeceklermiş. Ama gelen-

ler vaktinden önce hücumla geçtiklerinden taburlar çarşırışmış ve mukabele zorunda kalmışlar. Hasan Paşa yetişmiş, Suavi'yi öldürmüş, teşebbüs akim kalmış.. Yapılan muhakemede Sultan Murad'ın bendelerinden biri şu ifadeyi vermiştir: «İkrar ve itiraf ederim ki bu meselenin zuhur edeceğinden haberdâr idim. Hattâ Ali Suavi Efendi'nin böyle mühim bir işi dört buçuk muhacirle görmek mümkün olmadığını bilerek bir çok rical ve erkân-ı askeriye ile görüşüp ittifak etmiş olduklarını ve kuvvetli bir fırka teşkil eylemiş bulunduğumu biliyor idim. Belki hazır bulunanlar arasında da müşarünileyh ile akd-i ittifak etmiş zevat vardır, böyle mükemmel bir tertibin bir vakit yanlışlığından dolayı neticesiz kalacağını kestirmek için kerâmet sahibi olmak lâzımdır».

Şâhit doğru mu söylüyordu? Suavi bu çılgın maceraya atılırken kimlere güvenmişti? Bilmiyoruz. Baskın başarılammış, olayın tertipçisi ölmüş, beklenen işaret gecikince Suavi'nin karısı tehlikeli evrakı yok etmiş. Ne var ki Beşiktaş muhafızının sopası yalnız Suavi'nin kelle-i bidevletini değil, Türk aydınlarının hükümlerini de ikiye ayırmıştır. Hangi ikiye? Devrin tarihçilerine göre Suavi'yi bu kanlı teşebbüse iten yükselme hırsıdır (Mahmud Celâlettin, Abdurrahman Şeref). Abdülhamid'e de, Suaviye'ye de düşman, Yeni Osmanlılar bu işi pâdişahla Suavi'nin birlikte tasarladıklarını ileri sürmüşlerdir. Amaçları V. Murad'ı kim vurduya getirip yok etmektir (Ebüzziya)(⁶).

«Kızıl Sultan»a cephe alan Genç Osmanlıların yeni nesli Suavi'yi bir kahraman-ı hürriyet olarak putlaştırmıştır (Murad Bey). Cumhuriyetin inkılâbçı yazarları için ise o meş'um baskının tertipçisi baş veren bir inkılâbçidir. Kısaca Suavi'yi mesavisinden sıyrıp

evliyalastırmağa kalkışanlar, hakikatı bir yana bırakıp bir masal kahramanı yaratmışlardır. Zira, M.K. İnal'ın kesin olarak iddia ettiği gibi, «bu Âdem-hırs ve garaz sâikasıyla- aklına vedâ etmemiş olsaydı, tâmüştür olmayan Murad'ı tahta çıkarmak gibi tehlikeli bir işe kalkışmazdı. Bâhusus düşman ordularının payitaht kapusunda durduğu öyle dehşetli bir zamanda büyük bir ihtilâl çıkarıp memleketi, ahaliyi ve devleti envâi belâya uğratacak hareketlerde bulunmak ya cinnet yahut ihanet eseridir».

TDVİSAM

Kütüphanesi Arşivi, Suavi ve İhtilâl

No 26. 804

Suavi'yi ihtilâlciler olarak gösterenler ya Suavi'yi tanımıyorlar, ya ihtilâli. İstanbul'a dönen Suavi Efendi, gençlik günahlarını bağışlatmağa çalışan bir tövbe-kârıdır. Biricik emeli, istikrarın yani Abdülhamid saltanatının devamı olan bir tövbe-kâr. İnsan ister istemez «Tercüman-ı Şark» gazetesinin (24 Mayıs 1878) yazdıklarını hatırlıyor. Gazete doğru mu söylüyordu acaba? Suavi, Avrupa'da dolandırıcılıkla mı yaşamıştı? Saint Pelagie'de yatmış mıydı? Polis mârifetiyle Fransa'dan kovulduğu, Londra zabıtası tarafından harrice defedildiği, postu yeniden Paris'e sererek bir takım baldırı çıplakları başına toplayıp anarşizm elebaşılığı yaptığı gerçek miydi? Bilmiyoruz.. Ama o hasta ikbâlperesti, şuurlu bir inkılâbçı sananların aldandıkları da muhakkak. Evet, Suavi bir nizam tahripçisi, bir keşmekeş unsuru olarak ihtilâlcidir ve belki bu ihtilâlciliği bir ihtilâl-i şuurun kaçınılmaz neticesidir. Ama Suavi'yi ihtilâlcilik tahtına oturtanların hepsi de nâmdar birer mustağrib yani tanınmış birer ilericidir. Bu itibarla iddialarının isabet derecesini tayin için

Avrupa'nın kelimeden ne anladığını bilmek zorundayız.

Önce Lombroso'yu dinleyelim:

«İhtilâl tarihinin tekâmüle koyduğu ad. Olgunlaşan civcivin kabuğunu kırması. İhtilâlin ayırıcı vasıflarından biri, başarıdır. Embrionun olgunlaşma derecesine göre hemen veya az sonra gerçekleşecek bir başarı.

«İhtilâl ağır ve aşamalıdır. Başarısının bir başka sebebi de bu. Yol açtığı iğtişaşlar kısa zamanda sona erer. İhtilâller yaygın ve geneldirler, bütün toplum katılır ihtilâle. Ayaklanmalar ise bir zümrenin veya bir kaç kişinin eseridir. Yüksek sınıflar aşağı yukarı hiç bir zaman ayaklanmaya katılmaz. İhtilâle bütün sınıflar katılır. Bilhassa yüksek sınıflar. Tabii ihtilâl kendilerine karşı yapılmamışsa. Ayaklanmaların sebebi çok kere mahallî veya şahsîdir. Saman alevi gibi yanıp sönerler. Geri kalmış kavimlerde sık sık görülürler. Katılanlar namuslu kimselerden çok ayak takımıdır. İhtilâller ileri ülkelerde görülür. Daima çok ciddi sebepler ve yüksek idealler uğruna yapılır. İhtilâl, düşünen sınıfların eseridir. İşe yalnız kol karışıyorsa ihtilâl değil, iğtişaş vardır. Ayaklanmada, failer ölünce ayaklanma biter. İhtilâlde, kahramanlar öldükten sonra ihtilâl gelişir. Kısaca: İhtilâller fizyolojik bir olaydır, ayaklanma patolojik. İhtilâl hiç bir zaman bir suç değildir. Ayaklanmalar daima suçtur».

Şimdi de bir başka uzmanı konuşturalım:

«İhtilâl köklü ve temelden doruğa bir tahavvül; bir düzen, bir yönetim, bir ruh değişikliğidir. Beşerî ve içtimai bir kurtuluş hareketidir. Gerçek ihtilâlcî siyasî ve içtimai adâletin yani daha üstün siyasî ve içtimai nizâmın emrindedir. Şiddetten nefret eder. İhtilâlcî için insan hayatı, insan haysiyeti en mukaddes mefhumlardır. Şiddete başvuruyorsa, istemiyektir, kendini korumak içindir... İhtilâl bir felsefeye, bir dünya görüşüne dayanır. İhtilâlcî hayatını bir dâvânın, bir mukaddesin emrine veren adamdır» (Charles Rappoport).

Bu târiflerin ispat ettiği hakikat şu: Çırağan başkının ihtilâl ile, Suavi'nin ihtilâlcilikle uzak yakın bir alakası yoktur. Nihayet sefâlet ve ümitsizliğin ilham ettiği bir çılgınlıktır bu. Yahut da yabancı bir devlet tarafından desteklenen, beklenmedik tesadüfler yüzünden başarısızlığa uğrayan bir tertip. Belki de en doğrusu her iki sâikin imtizacını kabul etmek.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.804 Bir Yarı Dell

Suavi hasta bir adamdı: tedirgin, dengesiz, birden alevlenen bir mizaç. Babasının da normal bir insan olmadığı kendi itirafları ile sâbit: «babam.. haksızlığı gördüğü veya işittiği anda sabrı yanar, ateş kesilir. Hatta haksızlık eden bazı ehibbasına tokat atmış ve hatta bazısının kafasını yarmıştır».

Suavi'nin hayatı hakkında pek az şey biliyoruz. Cön Türk Tarihi'nde anlattıkları garip çelişkilerle dolu. Hazret aynı zamanda hem Hicaz'da, hem İstanbul'da, hem Bursa'da, hem de Simav'da bulunmaktadır. 127 kitap yazmıştır. Şebak-ül Ulûm adlı eseri bir ilimler hazinesidir, «atr-ı vâhidde yirmi bir fenni câmi» bir eser. İslâm irfanını bütünü ile hıfz etmiş olan o «allâme» ateşli bir vâizdir de. Dinleyicileri telakati ile büyülediği Namık Kemal'in şahadetinden de anlaşılıyor: «bu zât nevzuhurân-ı irfânın ziynet ve mefharetidir. Temiz hâfıza, sür'at-i intikal, nâtıka, kuv-

ve-i kalemiyye gibi bir çok hasâyis-i nâdireyi, her biri bir fâzıla, sermâye-i mübahat olacak derecede câmi olduktan başka henüz sinni otuz raddelerinde iken maârif-i islâmiyyenin her cihetine ihata ve fransızca ve rumcaya dahl vukuf hâsıl eylemiştir. Vâ'zlar, te-tebbuat ve ekâbir konakları. Kıyafetine büyük bir itina gösteren genç Suavi o devrin en sevilen hocalarından biri. Genç Osmanlıları tanımaz, onlara karşı en küçük bir muhabbeti yoktur. Samipaşazâde Hasan Bey'i dinleyelim: «Cemiyet hakkında Suavi Efendi merhumun da hüsnü itikadı yok idi. Hatta sâika-i şebab ile cemiyete duhûl arzusunda bulunduğumu istişare yolunda söylediğimde tâkip ettikleri hedef makbul değildir diyerek beni men'etmişti».

Filip Efendi «Muhbir» gazetesini bu sıralarda çıkarmaya başlar. Gazete, Millet Meclisi aleyhindedir. Suavi de *Muhbir*'in yazı ailesindedir. *Muhbir*'de Genç Osmanlıları ihbar eden bir yazı çıkar⁽⁹⁾. Bu yazının Suavi tarafından kaleme alındığı söylenirse de aslı yoktur. Ne var ki hoca efendinin Avrupa'dan gelen hürriyetçi fikirlerle başı hoş değildir⁽¹⁰⁾. Bir kelimeyle tam bir müslümandır. Ayrıca *Muhbir*, Mustafa Fazıl Paşa'nın *Nord* gazetesine verdiği bir mektubu tercüme ve neşreder. Bâb-ı Âli bu işi Suavi'nin yaptığını sanır. *Muhbir*'in daha sonraki neşriyatı da aleyhinde bir hava yaratır, gazete bir ay kapatılır. Suavi Efendi de, Namık Kemal ve Ziya beyler gibi, İstanbul'dan uzaklaştırılır. Fâzıl Paşa, Kastamonu'da çile dolduran genç ikbalperesti Paris'e çağırır. Bu umulmadık fırsat Suavi'ye yeni bir hayatın kapılarını açmaktadır. Paris.. Meçhûl bir dünyanın büyüğü. İdbar ile ikbâl arasında rakeden hayat. Yeni bir medeniyeti kavramak ve benimsemek güçlüğü. Dâvâ arkadaşlarıyla anlaşamayış. Kıskaçlık. Rekabet. Karşılıklı suçlamalar.

Çevresindekiler saraydan geliyorlardı, arkalarında bütün bir bürokrasi, bütün bir içtimai nizam vardı, korunduklarını biliyorlardı. Kurulu düzenin birer parçasıydılar; şumarık, isyankâr ama hâlis birer parçası. Suavi halktan geliyordu, halktan yani imtiyazsız kalabalıktan. Kendi gücüyle yükselmek zorundaydı. Ey-lâdlarının şumarıklığına kolayca göz yuman bavaş bir kâğıtçının oğlunu kolay kolay affetmez. Zavallı Suavi Efendi! Her mabedin eşliğinde sabahtadı, her kapıyı yumrukladı ve istikbalinden hiç bir zaman emin olamamanın korkusu içinde çarpındı durdu. İçtimai bir zümre tarafından desteklenmeyen azgın bir ikbal hırsı. Suavi'nin en büyük gunahı yoksulluğudur, yoksulluğu ve sokaktan gelişi. Gerçi Ahmet Midhat'la Naci de karanlıktan gelirler, yani onların da arkasında ne saray vardır, ne Bâb-ı Âli. Ama birincisi istihalarını inzibat altına alacak kadar sağlam bir irade, ikincisi küçük tatminlerin adamıydı. Ve Suavi'nin karşılaştığı işgalardan uzaktılar. Kendi ülkelerinde kalmak korumuştu onları.

Suavi de adamdı, uzviyetiyle ve ruhu ile aç. Balzac'dan çok Dostoyevski'ye lâyık bir kahraman. Çevresini tezadlarıyla rahatsız ediyordu, tezadları ve zaaflarıyla. Ele avuca sığmayan bir zeka, kanma bilmeyen birecessüs ve kendini beğenis. Evet, Suavi de bütün psikopatlar gibi kendi kendine hayrandı.

Suavi bir arayış ve çirpiniştir. Yazar olarak başlıca kusuru: uslubsuzluk. Bence edebiyatımızda en yakın ruh arkadaşı, Beşir Fuad. Biri maktul, öteki müntehir. Tanpınar'ın teşhisi yerinde; başveren inkılâbçı bir megaloman, bir «persécuté maniaque»tır. İyi ama entelektüelin de başka târifi var mı?

NOTLAR:

(1) Şairlerin romancıların, trajedi yazarlarının ilham kaynağı olmuş Suavi: Ahmet Kemal, Bir Can Feda-yı Hürriyet, 1905; Safvet Nezih, Müsebbip, 1910; Morali Vassaf, Sultan Murad, 1911; Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, C. II, s. 154. İlk hayranlarından biri: Mızancı Murad. «Suavi bu millet-i mâdureye pek büyük bir ders-i amel gösterdi.. Beylerbeyinden, Anadolu sahilinden mavnalarla kılınc elde Çırağan Sarayına yanaşarak ya ölüm ya hürriyet diyerek merdivenleri turmanan mücahitler bize öyle büyük bir ders-i hikmet ve hakikat gösterdiler ki hele şu sıralarda bir lahza gözümüzün önünden ayrılmamalıdır». (1897). Sonra Bursa'lı Tahir: «Eshab-ı faziletten bir harika-i zekâ» (Osmanlı Müellifleri, C. I, 1914). Recai Okandan: «Hürriyet fikrinin hararetili bir müdafisi» (Tanzimat, s. 111, 1940). Hilmi Ziya Ülken: «Medreseden yetişmiş ateşli bir devrimci» (Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 1966, C. I, s. 101).

(2) İsmail Hâmi, Midhat Cemal, Falih Rıfki.. Halk Partisi'nin bu üç yaman kalemsörü Suavi'yi mesavesinden sıyırmak ve bir efsane kahramanı yaratmak için ellerinden gelen gayreti harcarlar. Şerif Mardin «Geç kalmış bir evliyalştırma Canonisation» diyor. Behice Kaplan «Ali Suavi» isimli tezinde (1943-1944, No: 161, Mezuniyet tezi) Suavi'nin Türkçü değil, Osmanlıcı, lâisizm yanlısı değil ittihad-ı İslâm müdafii.. olduğunu isbat eder. Sarıklı ihtilâlcinin Türkolojideki ihtisasına gelince, Köprülü'yü dinleyelim: «Bilhassa Avrupa'da yaşadığı sırada, müsteşriklerinin eserlerinden biraz istifade ederek -me' haz tasrih etmeksizin- onları adetâ kendi tetkikatının neticeleri gibi göstermek isteyen Ali Suavi'nin öyle bir âlim ve mütefekkir değil, alelade bir mütercim ve muktatif olduğu mevcut eserlerinden pek kolay anlaşılır... Suavi bilhassa Lumley Davids adlı bir İngiliz'in -validesi tarafından- fransızcaya tercüme edilen Kitab-ı İlm'ün Nafi adlı Türk gramerinde eski Türk tarih ve medeniyetine dair verilen malûmattan istifade eylemişti. Halbuki bu eser de ikinci elden yazılmış, çok alelade bir iktifat mahsulünden başka bir şey değildi». (Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, 1928, s. 45-48).

No: 2E.304

(3) Abdülhak Hamid'in Suavi hakkındaki intibaları zamanla değişmiştir, bir mektubunda «Suavi ile pek çok görüşüyorum, halini, fikrini istediğimden, beklediğimden alâ buldum. Bizde ziyan edilmesi adet olan efazıldan ve payımla edilen definelere biri de Suavi Efendi'dir» diye yazar. (Külliyat-ı Asar, Mektuplar, c. II, s. 245) Şair-i Azam daha sonra fazıl dostunu yermekte tereddüt göstermez. Bu kanaat değişikliğini müteakip mektuplarında ifade ettiği gibi Süleyman Nafiz'e de defaatle söylemiştir.

(4) Midhat Cemal'in de belirttiği gibi haksız bir itham bu. Suavi'nin yabancı bir devlete hizmet etmeyecek kadar dürüst ve hamiyetli olduğunu iddia etmek güçtür. Ama hoca efendinin Rusya'dan çok İngiltere'ye yakın bulunduğu cümle vesikalar mütefak. Filhakika, Ebuz-ziyâ adı geçen kitapta: «Suavi'nin İngiliz hayranlığı çok eskilere uzanır, diyor. Karısı, karısının arkadaşları, Muhibir'deki makaleler bu muhabbetin açık bir nişanesi». Midhat Cemal, Suavi'nin İngiliz Said Paşa'ya duyduğu yakınlığı, bu zatın eski bir Edinbourg diplomasisi oluşuna atfeder: «Bu farika, İngiliz politikasını seven, İngiliz dilini öğrenen, İngiliz kadını ile evlenen Suavi'yi Said Paşayla dost yaptı».

Abdülhamit Han'ın -Yıldız evrakı arasında bulunan- hatıralarına göre Kıbrıs'ı kaybedişimizle, Çırağan baskını arasında «münasebet-i tamme» vardır. Bu vakayı İngilizler ihdas etmişlerdir. Yani Suavi-i pür mesavi İngiliz ajandır. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıralar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi cilt VII no: 10, 1964).

Müsteşrik B. Lewis de aynı kanâttadır. «Aralık 1876'da Ali Suavi ve İngiliz karısı.. Disraeli'nin şahsi bir görevlisi olarak Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz parlamento üyesi Butler Johnstone'ı misafir ettiler». Az sonra Suavi Üsküdar komitesini kurdu. Görülüyor ki, Lewis, V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak isteyen bu esrarengiz komitenin kuruluşu ile Johnstone'ın Suavi ailesine yaptığı ziyaret arasında yakın bir alâka bulmaktadır. Çırağan vakası 20 Mayıs 1878. Baskın akâmete ugradıktan sonra Çengelköy Mason locası üstad-ı azamı Scalieri'nin

Murad lehindeki teşebbüsleri. Eastern Express gazetesinde yayımlanan mektup. Alman (İmparator Wilhelm) ve İngiliz (Prens dö Gal) localarının Abdülhamid aleyhine yaptıkları tahrikler. (Bkz. The emergence of modern Turkey).

(5) Ebuzziyâ da Namık Kemal'in kanaatini paylaşır. Suavi, tam bir fikir madrabazıdır, kendine itibar sağlamak için hayali mülâkatlar uydurmaktan çekinmez. Ebuzziyâ'nın verdiği örneklerden bir kaçını kaydedelim: -Geçenlerde Londra kibarından bir zatın (tabii böyle bir zat yok!) konağına davetli gitmişim. Bu zat yukarı katta, evrak ile kapısına kadar dolu bir oda gösterip, gözleri yaşla dolu olarak bana dedi ki: Şu evrakı gordün mü? İşte 35 seneden beri Osmanlı hayrına yazmış olduğum kitap ve mektupların müsveddeleridir. O aralık yanımda bulunan İngiliz âlimlerinden biri, kulağıma dedi ki: Şimdiye kadar Osmanlı uğruna kesesinden 40.000 lira (İngiliz altını) sarfetti.

Başka bir hayali mülâkat örneği: -Kendisini ziyaretten az bir zaman sonra diğer bir zata davetle gitmişim. Bu zat İngiliz kibar ve zenginlerinden olup İslâm'ın ahlâk ve avaidine âşık, sadık bir iyilikseverdir ki, nâsihatını yalnız bir hanedana vermeyip Arab'da, Türk'de, Hind'de, Çin'de mevcut müslümanları bir isim altında toplamayı arzu eder. Ve bu arzusunu elde etmek için imkân arayarak kâh İstanbul'a, kâh Arabistan'a, kâh Hind'e, kâh Çin'e seyahat edip dolaşarak maksadı uğruna servetini bol bol harcamakta olduğu iyi haber alanların mâlûmudur. (Bkz. Yeni Osmanlılar Tarihi, s. 170-171).

Zavallı mitoman Suavi yahud korkunç müftor Ebuzziyâ!

(6) Heyhat! İstanbul'daki aşinaları da Paris yârânından farklı konuşmuyor. Karısının âşığı olduğu rivayet edilen İngiliz Said Paşa için -fâsîd ve ebleh-dir Suavi, -Mitrat-ı Hakikat- sahibi Mahmud Celâleddin Paşa'nın hükmü de hayranlık belirtmekten uzak: -müfsid, soñih-i ruzigâr, ebleh-firib- vs.

(7) Hain ve rezil bir ifade. Güya -muallime sıfatıyla Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın- ne demek? Suavi'nin çileli hayatını bölüşen bu vefakâr İngi-

liz dilberi Hazene hanımdan başkası değildir. Kenan Rifal için yazılan bir kitapta (Kenan Rifal ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık, 1951) Suavi ile karısı için (başka bir ima) sunuluyor: -Kenan Rifal mektobe girdiğinin ilk senesi, alle, İstanbul'da değildir, çocuk da imi bekâr yazdırılmıştır. Fakat bir kaç ay sonra kızamığa tutulur. Mektebin müdürü olan Ali Suavi, babasının yakın dostudur. Hasta çocuğu alıp evine götürür. Bir İngiliz olan karısı, bu son derece zeki ve sevimli misafirden o derece hoşlanır ki onu kırk gün kendi yatağında yatırarak bir ana şefkatiyle bakar. Nekâhat hâline geçtiği günlerden bir gün, artık evin içinde dolaşan çocuk bir ara, Ali Suavi'nin kütüphanesine girer. Müdü-rün elinde bir kitap olduğunu görünce de ne olduğunu sorar. Suavi: -Kur'an- der, ve -bunun içinde her şey vardır- diye ilâve eder.

(8) M. K. İnal, Ebuzziyâ'nın bu iddiasını kesin olarak reddeder. Abdülhamid, V. Murad'dan kurtulmak isteseydi onun hayatını korumaya bu kadar gayret gösterir miydi? Murad, Çırağan vak'asından sonra 27 sene yaşamıştır. Suavi nefsi için tahayyül ettiği en büyük makamlara değil, en küçük hizmetlere bile Sultan Abdülhamid'in zaman-ı saltanatında nail olamayacağını takdir ederek onu devirmek ve yerine -şuuruna hâkim olmayan- hâkan-ı mahlûu getirip devlet makamlarının en büyüğünü yakalamak ve iclâs ettiği na muradı istediği gibi kullanmak hülyasıyla ve sırf kendi menfaati için bu vak'ayı ihdas ettiği şüphesizdir.

(9) Yazının başlığı: Serbâzlık. -Beyoğlu'nda Fransız lisanı üzerine tab olunan Courier nâm gazetede yazıldığına göre, Rusya'da serbâzlık eskârı günbegün ilerlemekte imiş. Zâdegân ve.. ne kadar akıllı adam var ise serbâzlık taraftardır. Me'murin-i devlet ise bunun aksinedir. Bu iki taraf beyninde olan mücadele bir vakit devam ederse de nihayet serbâzlık tarafının galebe çalacağına şüphe yoktur. Ve şimdiden vilâyet meclisleri bir millet meclisi teşkilini talep ediyorlar.

Serbâzlık demek, Avrupalılar istilâhatınca herkes şeriat ve kanun huzurunda müsavi tutulup kimsenin hakkı zâyı edilmemek ve âlâ ve ednânın hâkimi kanun olup ehliyetli memurlar yalnız kanunun icrası ve hâdi-

mi olmaktadır. İşte Avrupalıların serbâzlık veyahut hürriyet dedikleri mesele İslâm lisanında adâlet ve insaf olunmak demektir. İstanbul'da basılan fransızca ve ermenice gazetelerin üç beş gündün beri yazdıklarına göre İstanbul'da dahi serbâzlık talebi için ehl-i İslâm'dan bir cemiyet teşekkül etmiş. Hakikatı bilemiyoruz. Sıhhatle haber alır isek ileride yazarız.-

(10) İstanbul'da basılan yabancı gazeteler... Çoktan beri Devlet-i Aliyye Hükümetinde dahi intihap usulünün icrasını ve bir Millet Meclisi açılmasını tasvip ederek ve herkes aklına geleni söyleyerek yazıyorlar. Ve türkçe gazeteleri böyle faydalı işleri yazmadıkları için pek tayıp ediyorlar. Lâkin o gazetelerin müelliflerine bir sual edelim. Acaba onlar Devlet-i Aliyye nedir ve şeriat ve kanunu nasıldır ve taşraların ahvâli ve halkımızın istidadı ne raddelerdedir biliyorlar mı? Eğer o gazeteler biz Devlet-i Aliyye'nin kanunu ve halkının ahvâlini biliyoruz, derlerse yine soralım ki kanunda mı bir kusur görüyorlar, yoksa icrasında mı? Eğer kanunda görürlerse neresindedir? Kangı bende râcidir? Tâyin edip bize dahi gösterebilirler. Zannederiz ki kanunda hiç kusur bulamazlar. Çünkü vilâyet nizamnamelerine bakıldığı halde köylüler için bile meclislere âzâ intihabına hakk-u selâhiyet verilmiştir ve düsturda yazıldığına göre kazalarda ve köylerde neler vuk'u buluyor, zulüm veya adâlet mi oluyor, vilâyet meclisi âzâsundan her biri şifâhon veya tahriren tahkik etmekle ol veçhile valilerin işlerine müdahale eyleme mezuniyet ve belki de memuriyet verilmiştir. Ve herkes hakkını arayabilmek için bunların emsâli nice ruhsatlar itâ olunmuştur... (Muhbir, 1283, no 27).

İHTİLAL MI, İHTİLAL-I ŞUÛR MU?

TDV İSAM

Kütüphanesi Arşivi

No 2E.904

Ne abuk sabuk lâflar etmiş ihtilâl,
Ama onun için söylenenler daha abuk sabuk.
Jacques Bainville

Türk aydını her mevsim bir başka meçhûlün sevdalısı. Geçen asrın ortalarında islâhatçıdır, sonra ihtilâlcı olur, sonra inkilâpçı. Ve tarih, 27 Mayıs'tan bu yana yeni bir kahramanın zaferine alkış tutar: Devrimci. Artık iki hücreli bir mahpesteyiz; hücrenin biri devrimcilerin, öteki gericilerin.

Aydın, ikiyüz yıldan beri yenilik peşinde. Bu kara sevdanın «ekânim-i selâse»si: İhtilâl, inkılâp, devrim. Her üçü de aynı mefhumun farklı karşılıkları. Mefhum: *Révolution*.

A — İDEALAR DÜNYASINDA

İhtilâlden Önce İhtilâl

Avrupa idealar dünyası... Mağaramızın duvarına vuran gölgeler hakikatlerimiz. *Revolvere* lâtince bir masdar. Mânâsı: Geri dönmek. Ama bu mâsum kelime canavarlar doğurmuş zamanla. *Révolte* da (isyan), *révolution* da (ihtilâl) onun çocuğu. Batı dillerine son armağanı: *revolver* (!).

ALI SUAVI hakkında yazılan yazıda gördüğüm hata ve noksanlarla yazının heyet-i umumiyesi hakkındaki düşüncelerim ekli sahifelerdedir. Burada olmayacak iki F A H İ Ş H A T A belirteceğim . Eger Ansiklopediye yazılan yazılarda bu gibi af edilmez hatalar kalıyorsa bunca mesaiye günah oluyor demektir.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.304

Sahife 2 satır 2 . adı geçen NORD gazetesi İsveç gazetesi değil BELÇİKA gazetesidir. Asıl ismi "Le Nord de Bruxelles" dir. Bu gerçek Namık Kemal ve arkadaşları konularile meşgul herkesce malûmdur.

Aynı sahife, MUHBİR den bahseden parça. MUHBİR Londra'da sadece 17 sayı basabilmiştir.

Daha Muhbir çıkmağa başlarken Mustafa Fazıl yardımcı kestiğinden, bu 17 sayı sırf Ali Suavi gayretile çıkarılabilmıştır.

50 inci sayıda sıkıntıya düşen gazete Namık Kemal'in HÜRRİYET i dir. Ancak sayı 50 değildir. Namık Kemal daha evvel alaka kesmiş, 79 da ilan etmiş, Ziya Paşa Mustafa Fazıl Paşa yerine Hidiv İsmail Paşadan aldığı para ile sürdürmüştür. Suavi ye para kesilmesi daha Muhbir in neşrinin ilk nüshalarında başlar.

Bu gibi hususlarda çok titiz davranılması gerekir.

Ali Suavi makalesindeki noksanlar :

1 - eserlerinin zikredilmemiş olanları :

Sefaretname-i Mehmed Efendi . Paris , (1872).

Takvim-i Tevarih zeyli. Paris (1874).

Fransa'da Paris şehrinde mukim elhaç Ali Suavi Efendi tarafından Kâmi Paşa zade Mehmed Rifat Bey'e yazılan mektup ~~www~~ sureti . Paris

Kiotiyos : Edep ve ahlâk tercümesi. Paris

Tercüme-i Lügaz Kabis Eflâtun. Tercümet-ül Hakim ibn-i Müskeviye Rahmetullah-ı Tealâ . Paris 1873

Haşiye-i Suavi alâ tarih-i Eşkâniyan , (Yazma)

Fransızca olarak :

Le Khiva (Hive).Paris(1873).

Nasır-ed-din Chah d'Iran .Paris (1873).

A propos de la Mer d'Aral. Paris (1873). ~~www~~
~~www~~ Eser değil, "Société de Géographie'nin Kasım 1973 tarihli bülteninde yayınlanan makalesidir.

Muhbir İstanbul'da 55 sayı basılmıştır. (1866 - 1867)

Muhbir Londra'da 17 sayı basılmıştır. (1867 - 1868)

~~www~~ ~~www~~

Ulum , ufak boyda, 20 sayı (1256 sahife) (1869-1870) Paris

" büyük boy, 5 " (") (1870) "

Muvakkaten Ulum 11 " (160 ") (1870-1871) Lyon

Yazı yazdığı gazeteler : Vakit , Basiret, Müneyyiz, ~~www~~
~~www~~. İnkilâp (İsviçre) , Hürriyet (Londra)

Noksan verilmiş bibliyografya : Midhat Cemal Kuntay : "Namık

Kemal , -Fevziye Abdullah Tansel : Namık Kemal Mektupları , -

Ebuzziya Tevrik : Yeni Osmanlılar Tarihi (3 cild olanı) , -

Eginli Said Paşa : Hatırat , -İhsan Sungu : Muhbir Gazetesi

(Aylık Ansiklopedi 2. cild) , -Tütengil : Londra'da Türk Ga-

zetciliği, - Kaya Bilgegil : Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebi-

yatı üzerine araştırmalar, Yeni Osmanlılar, - Abdurrahman

Adil : Hadisat-ı Hukukiye ve tarihiye .- Abdülhak Hamid :

Mektuplar . - Tarih Vesikaları (Cild 2) .- Türk Kültürü

(Cild 6 No.150) .- Behire Kaplan : Tez (Türkiyat Enstitüsü 161).

Başbakanlık Arşivi Yıldız Evrakı . - Hariciye Vakâleti u

Arşivi U... ..

Azadî halde Çay:-

Bursalı Tahir Bey gibi, diğer inanılır kaynaklarda, Ali Suavinin mevcut olduğu ^{bildirilen} diğer eserleri vardır. Ancak bunlara bugüne kadar henüz tesadif edilmemiştir. Bunları "bildiriliyor fakat bulunmamıştır" kaydı ile belirtmek faydalı olur kanaatindeyim. Zira yarın öbür gün bir yerde çıkarsa, ansiklopedi zikretmemiş olmasın, bazı meraklıları da bu not araştırmaya sevk edebilir.

Eserler:

- " Tercüme-i Tertib-il Ulum. Bacaklı zade den.
- " Tercüme-i Cevami-ül ilm-ül riyazi .
- " Girid Tarihiyesi.
- " Yarım Fıkın din yıkar.
- " Kudret-i Siyasiye der Düvel-i İslâmiye.
- " İlm-il Usul-ül Hukuk
- " Taharriyat-ı Suavi alâ Tarih-i Türk. (Ancak bu eserin Ulum sah. 35 de "Türk" başlığı ile verilen ve "mabadi var" ile biten, devam olunmayan, yazı ile ilgili olabilir.)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.804

Muhtasar

- " Muhtasar İhya-yı Ulum ~~ve Fars~~ Tercümesi .(Farscası Atıf Ef.de)
- " Kayd-el Mevcud ve Sayd-el mefkud (2cild).
- " Tarik-i Necat .
- " İslâm da Hukuk .
- " Lisan-ı Hat ve Türki .
- " Nesayih-i Ebu Hanife .
- " Ulema . Teracim-i Ahval-i Ulema .
- " El Hakim-ü Hüv İlâh .
- " Tedbir-i Servet .

Yukarıda verdiğim esamide, terkipli olanlarda ~~v~~ bu eserler ve kelimeler hakkında fikrim ve bilginim olmadıgından, imlâ ve kelime yanlışları yapmış olmam kuvvetle muhtemeldir. Bilenlerin tetkikini rica ederim.

Ayrıca metinde yanlışlar vardır. Bunları tashihe kalkmam doğru olmaz. Ancak bir ikisine işaret edeyim :

" Çırağan Vak'asında Ali Suaviyi sopa ile Hasan Paşanın öldürmüş olması rivayettir, aksine iddialar vardır.

" Meşhur Beşiktaş Muhafızı "~~Yeni Suavi~~ Hasan Paşa , Paşa dır. Askeriyeden yetişmiştir, Vak'a sırasında Mirlivadır, (Askerî Salnamede vardır) terfi sırası gelmiş ve Müşir olmuştur. Bu kim-seden AGA diye bahsetmek, hele bir ansiklopedide büyük hatadır.

" Yeni Osmanlılarla beraber Ali Suavi de af edilmiştir. Ancak kendisi affı red etmiş ve dönmemiştir. Reddini Ceride-i ^{Avadi} te ilan etmiştir. Sultan Abdülhamid, kendisini "Cem'iyet-i Müter-cimin" adı ile kurmağa teşebbüs ettiği göreve tayin ettiğini bildirerek Londra dan çağırılmış, Suavi bu davet üzerine gelmiş, ancak onun ~~davetinden~~ avdetinden evvel Cemiyet ~~dağıldığından~~ daha ilk toplantıdan sonra dağıldığından burada çalışmamıştır.

" Ali Suavi nin Yeni Osmanlılarla münasebeti, makalede den-diği gibi "1871 den sonra münasebeti kalmadı" değil, daha 1870 /70 başlarında kesilmiş, ve Suavi, Ulum da eski arkadaşları aleyhine neşriyata başlamıştı.

" Sultan Hamid'in kurmak istediği komisyonun ismi, makalede dendiği gibi "Tercüme Cemiyeti" degildir. Tarihe aid yazı yazılırken tarihî ismi aynen verilir, Hele bir Ansiklopedide bu şart tır Bunun ismi "Cem'iyet-i Mütercimin " dir. ~~Www.wawawaw~~

" Makalede bu kurul hakkında "toplanamadan dağıldı" deniyor ki yanlıştır. İlk toplantı yapılmış sonra bir daha toplantıya davet edilmemişlerdir. Toplantı Saray da yapılmıştır.

---

ayrıca makalede, kısa da olsa, Yeni Osmanlıların başta gelenlerinden olduğu halde, neden mücadeleye arkadaşları ile arasının açıldığı belirtilmelidir. Kendisi başlangıçta Meşrutiyet taraftarı iken sonradan neden döndüğü, yani ancak idareci nüfus olan Türk unsurunun, umum nüfusun sadece yüzde otuzunu teşkil ederken bu memlekette Meşrutiyet ilan edilemeyeceğini, idrak eden ~~aydın~~ aydınlardan ~~bu~~ olduğu belirtilmeli idi.

Ayrıca ve bilhassa, Suavi Orta Asyaya dair yazdıklarında Rus tehlikesi ve İslamiyete, Türklere vereceği zararlar üzerinde ısrarla durmuş edebî kehanetlerde bulunmuştur. Bu husus belirtilmelidir.

Teknik red a

TÜRK EDEBİYATI

REDAKSİYONA GELEN

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE. 804

ALİ SUÂVİ (1839-1878). Tanzimat sonrası Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından.

İstanbul'da doğdu. Çankırı'dan İstanbul'a gelip geçimini kâğıtçılıkla sağlayan Hüseyin Ağa'nın ^{oğludur.} çocuğudur. Davutpaşa Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Bâb-ı Seraskerîde Dersâdet Yoklama Kalemi'ne girdi, burada iki-üç yıl kadar kâtip olarak çalıştı. Bu sırada cami derslerine de devam etti. Sami Paşa'nın Maarif nâzırlığında ^{Sırasında} açılan bir imtihanı kazanarak Bursa Rüşdiyesi'ne muallim oldu (1856). Halkın şikâyeti üzerine bir yıl kadar sonra buradan ayrıldı. Muhtemelen 1858'de Simav'a gitti; orada hem rüşdiyede, hem de medresede hocalık yaptı. Kendi ifadesine göre, yirmi yaşlarında hacca gitti. Dönüşünde, yine Sami Paşa'nın himayesi ile Sofya'da Ticaret Mahkemesi reisliği, Filibe'de rüşdiye hocalığı ve Tahrirat müdürlüğü yaptı. Azledilince tekrar İstanbul'a döndü. Bir yandan, başta Sami Paşa olmak üzere şehrin o zamanki fikir muhitlerini teşkil eden bâzı paşa konaklarına devam etmeye, bir yandan da Şehzâdebaşı Camii'nde vaazlar vermeye başladı (1866). Adı kısa zamanda bütün şehirde duyuldu.

1867 yılı başlarında yayın hayatına giren Muhbir gazetesinin yazı kadrosunda yer alan Ali Suâvi, gazete ^{de} devrin çeşitli siyasi ve sosyal meseleleriyle ilgili makaleler yayımlamaya başladı. 21 Şubat 1867 tarihli Muhbir'de, o sırada henüz gizli olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hâmisî durumunda-

ki Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitâben İsveç'te Nord gazetesinde neşredilen bir mektubunun tercüme edilerek yayımlanması ve bununla ilgili olarak Ali Suâvi'nin Mısır meselesi hakkındaki bir makalesi üzerine, meşhur sansür nizam-nâmesi Kararnâme-i Âlî çıktı. Ardından gazete kapatıldı, Ali Suâvi de Kastamonu'ya sürüldü (25 Şubat 1867). Kastamonu'da iki buçuk ay kadar kaldı; Mustafa Fâzıl Paşa'nın daveti üzerine Ziya Paşa ve Nâmık Kemal'le birlikte Paris'e kaçtı (18 Mayıs 1867). Cemiyetin aldığı karar doğrultusunda neşriyat yapmak üzere bir süre sonra Londra'ya geçerek orada tekrar Muhbir'i çıkarmaya başladı (31 Ağustos 1867). Ancak bâzı ölçsüz hareketleri sebebiyle diğer cemiyet mensuplarıyla kısa zamanda arası açıldı. O günlerde Fransa ve İngiltere'yi ziyaret eden Sultan Abdülaziz'le anlaşıp İstanbul'a geri dönen Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddî desteği kesilince, 50. sayıda gazetenin yayımına son vermek zorunda kaldı (3 Kasım 1868). Bu tarihten sonra Avrupa'daki mücadelesini tek başına sürdüren Ali Suâvi, Londra'dan Paris'e geçti ve ilmi-fikrî bir muhtevaya sahip Ulûm gazetesini yayımlamaya başladı (1869). Ancak 1870-1871 Fransız-Alman savaşının çıkması üzerine gazeteyi Lyon'a naklederek Muvakkaten Ulûm Müsterilerine (1870) adıyla neşre devam etti. Gazete dışında, bir yandan da bâzı küçük risâleler yayımlıyordu. 1871'den sonra Yeni Osmanlılarla herhangi bir münasebeti kalmayan Ali Suâvi'nin, 1876'da

İstanbul'a dönünceye kadar kaldığı Paris'te kimlerle ve hangi çevrelerle ne gibi münasebetlerde bulunduğu bilinmemektedir.

Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve V. Murad'ın çok kısa süren padişahlığını müteakip onun yerine Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid'in özel izni ile İstanbul'a geri döndü (Ekim 1876). Midhat Paşa ve meşrutî^{yet} rejimⁱ aleyhine yazdığı birkaç makale ile kısa sürede sarayın dikkatini çeken ve itimadını kazanan Ali Suâvi, bu sırada padişah tarafından kurulan Tercüme Heyeti'ne üye seçildi. Fakat Nâmık Kemal ve Ziya Paşa'nın şiddetli itirazları üzerine heyet toplanamadan dağıldı. Kısa bir süre sonra yine II. Abdülhamid tarafından Galatasaray Sultanîsi müdürlüğüne getirildi. Fakat kısa zamanda okul idare ve disiplininin bozulması ve aslen bir İngiliz olan karısı ile okulda yatıp kalkması dolayısıyla çıkan bazı dedikodular yüzünden, bir yıl kadar sonra resmî bütün görevlerine son verildi (16 Aralık 1877). Ali Suâvi'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Meclis-i Mebusân'ın kapatılması gibi memleketin kaderini değiştiren bazı olayların cereyan ettiği 1877 yılı sonlarından ölümüne kadar geçen kısa süre içinde ne yaptığı yine kesin olarak bilinmemektedir. B. Lewis, onun bu sırada Üsküdar Komitesi adıyla gizli bir cemiyet kurduğunu ileri sürerken, başka araştırmacılar da İngiliz veya Ruslarla sıkı bir münasebette bulunduğunu iddia etmektedirler.

20 Mayıs 1878'de, Osmanlı-Rus Savaşı münasebetiyle Balkanlar'dan İstanbul'a gelen Filibeli muhâcirlerden topladığı yaklaşık 250 kişilik bir grupla Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak isterken, Beşiktaş Karakolu muhafızı Hasan Ağa tarafından başına sopa ile vurularak öldürüldü. Çırağan Vak'ası/^{denilen bu olay} hakkında sonraki tarihlerde birçok araştırma yapılmış olmakla beraber, hareketin başarısızlığa uğraması dolayısıyla evindeki bütün evrakın karısı tarafından imha edilmesi yüzünden, olay hâlâ tam olarak aydınlanamamıştır. Hayatı gibi ölümü de meçhul kalan Ali Suâvi'nin, hangi gaye uğruna olursa olsun, II. Abdülhamid'e karşı V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak isterken ölümü, bir süre sonra Jön Türkler tarafından millî bir kahraman olarak benimsenmesine ve bayraklaştırılmasına yol açmıştır.

Klasik bir medrese tahsili görmeyen ve daha çok kendi kendisini yetiştirmiş olan Ali Suâvi, felsefeden filolojiye, tarihten coğrafyaya, edebiyattan politikaya, sosyolojiden iktisada ve dinî ilimlere kadar birçok konu ile ilgilenmiş tam mânâsıyla bir "ansiklopedisttir". Devrin diğer yazar ve fikir adamlarının çoğu gibi o da Osmanlı birliğine inanmış ve daha çok İttihad-ı İslâm ideolojisini savunmuştur. ^{Büyük ölçüde} ~~Klasik anlamda~~ şark kültürüyle yetişmiş, çok sathî de olsa Batı kaynaklı bazı yeni fikirleri öğrendikten sonra eskilerle bunlar arasında yeni bir terkip yapmaya çalışmıştır. Makale ve kitapları dik-

katle incelendiğinde insicamlı bir kafaya sahip olmadığı görülen ve hayatında olduğu gibi düşünce sisteminde de birçok tezatlar taşıyan Ali Suâvi, bir yandan camide halka vaazlar verirken diğer yandan din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını isteyen kuvvetli bir laiklik taraftarıdır. Avrupa'da bulunduğu tarihlerde başından sarığını çıkarmadığı halde uzun süre meşrutî^{yet} rejimiⁿⁱ müdafaa etmiştir. Bu yüzden, Osmanlılardaki devlet yönetiminin şer'î esaslara dayanmadığını öne sürerek hilâfet müessesesine karşı çıkmış, monarşi adını verdiği mutlakiyet rejimi yerine parlamento esasına dayalı meşrutî sistemi savunmuştur. Cuma hutbeleriyle namaz sûrelerinin Arapça yerine Türkçe okunması gerektiği üzerinde de ısrarla duran Ali Suâvi'nin, el attığı diğer konularda olduğu gibi tarih ve özellikle eski Türk tarihi hakkındaki görüşleri de oldukça sathî ve dağınıktır. Daha çok C. de Gobineau ile A.L.Davids'in tesiri altında Türk tarih ve medeniyetine eğilmesi, Türk ırkının dünyanın en eski ve medenî ırklarından biri olduğunu iddia etmesi, daha sonra, Türkiye'de Türkçülük cereyanını başlatanlar arasında sayılmasına sebep olmuştur. Türk dilinin dünyanın en eski ve mükemmel dilleri arasında yer aldığını, "Osmanlıca" tâbirinin ise siyasî bir muhteva taşıdığını, bu yüzden Türk diline "lisân-ı Osmânî" demenin yanlış olduğunu ileri sürenlerin başında yine o gelmektedir. İlk makalelerinden itibaren, gazetelerin halkın anlayabileceği sade

bir dil kullanması gerektiği üzerinde de duran Ali Suâvi, bütün bunların yanı sıra Arap harflerinin bırakılarak Latin harflerinin kabul edilmesini, ilim terimlerinin de Latince'den alınmasını ^{teklif edilmiştir.} ~~ileri sürmüştür.~~ Kendi ifadesine göre fıkıh, hukuk, tarih, coğrafya, edebiyat, filoloji ve biyografi alanlarında bir kısmı gazete ve ^{dergi sayısalarda} ~~mevzu-~~ sayfelerinde tefrika halinde, bir kısmı ise müsvedde halinde kalan eserlerinin sayısı 100'ün üzerindedir.

Kitap halinde yayımlanan eserleri ise şunlardır: Ara-
bî-İbâre Usûlü'l-fıkh nâm Risâlenin Tercümesi (Londra 1868),
• Kâmusü'l-ulûm ve 'l-maârif (5 forması yayımlanabilen ansik-
lopedi, Paris 1870), Türkiye fî Sene 1288 (Paris 1871), Tür-
kiye fî Sene 1289 (Paris 1872), Türkiye fî Sene 1290 (Paris
1873), Hive (Paris 1873, 2.b., İstanbul 1910), Devlet Yüz On
Altı Buçuk Milyon Lira Borçtan Kurtuluyor (Paris 1875), A
Propos de l'Herzégovine (Paris 1875), Monténégro (Paris 1876),
• Defter-i Âmâl-i Âlî Paşa (Paris, ts.), Âlî Paşa'nın Siyâseti
(Paris, ts., 2.b. , İstanbul 1909), Hukûku's-sevâri (İstanbul
1908).

Bibliyografya : İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osman-
lılar", Tanzimat, İstanbul 1940, s. 856-857; İ.H.Danışmend,
Ali Suâvi'nin Türkçülüğü, İstanbul 1942; Behice Kaplan, "Ali

Ali Suâvi-7

TÜRK EDEBİYATI
TODİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E.8d1

Suâvi", İstanbul 1943-1944 (Mezuniyet tezi), İ.Ü.Merkez Ktp., nr. 957; İ.H.Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Vak'ası", TTK Belleten, XXIX, Ankara 1944, 71-118; M.C.Kuntay, Sarıklı İhtilâlcî Ali Suâvi, İstanbul 1946; F.R.Atay, Başveren İnkılâpçı Ali Suâvi, İstanbul 1954; A.H.Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1967, s. 204-223; B.Lewis, Modern Türkiye'nin Doğusu (çev. M.Kıratlı), Ankara 1970, s. 152-154, 173-174; A.S.Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1973, s. 463-465; Nuri Akbayer, "Ali Suâvi", TDEA, I, 116-117; Cemil Meriç, "Sarıklı İhtilâlcî", Mağaradakiler, İstanbul 1978, s. 230-247; Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", TCTA, I, s. 46-54.

Abdullah UÇMAN

N.G.